

TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARININ KIRSAL KALKINMAYA ETKİSİ

Orhan KANDEMİR

Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu Meslek Yüksekokulu
Kuzeyket/Kastamonu
E-Posta: okandemir@kastamonu.edu.tr

Özet

Çalışmada, Türkiye'nin AB tarım politikalarına uyum amacıyla izlediği tarımsal destekleme politikaları eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan sonra girdi-çıkı desteklerinin yerine Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmesini sağlayan tarımsal destekleme politikaları kırsal kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. 5488 sayılı Tarım Kanunu'nun 21. maddesinde "Tarımsal destekleme programlarına bütçeden ayrılacak kaynak, gayrisafi millî hâsılının yüzde birinden az olamaz" hükmüne rağmen tarımsal desteklemeye ayrılan kaynak 2008 bütçesinde GSYİH'nin sadece yüzde 0,6'sı düzeyinde kalmıştır. Tarımsal destekleme politikalarının nitelik ve niceliğindeki bu değişimler, kırsal kesimde üretimden yabancılaşıma ve yoksulluğa yol açarken, kırmızı ette olduğu gibi ülkeyi tarımsal ürün ithal eder bir konuma getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tarımsal Destekleme, Kırsal Kalkınma, AB Tarım Politikası*

Alan Tanımı: İktisat (İktisadi Gelişme)

THE EFFECT OF AGRICULTURAL SUPPORT POLICIES UPON RURAL DEVELOPMENT

Abstract

This study uses critical approach in order to evaluate the agricultural support policies employed by the Republic of Turkey for the purpose of complying with the agricultural policies of the EU. Especially the agricultural support policies followed in the beginning of 2000's that enabled a switch from input-output support programs to Direct Income Support (DIS) have negatively impacted rural development. Despite the Article 21 of the Agricultural Law No. 5488 that states "The allocated budget resources for agricultural support programs may not be lower than 1% of the gross national product"; the allocated budget resources for the agricultural support program in 2008 have been equivalent to 0,6% of the Gross domestic product. Such changes in the quality and quantities of

agricultural policies have caused poverty and alienation to production in the rural population, as well as making a situation to be an agricultural product importing country as such in the red meat products.

Keywords: *Agricultural Support, Rural Development, EU Agricultural Policies*

JEL Code: R28 , O1

1. GİRİŞ

Gelişmenin göstergesi, tarımsal nüfusun bedeli ne olursa olsun azalması olmayıp, tarımsal nüfusun sanayi sektöründeki gelişme paralelinde azaltılmasıdır. İstikrar programlarına ve AB'nin ortak tarım politikasına (OTP)'na uyum için nüfusun yaklaşık %25'inin istihdam edildiği tarım sektöründe üretime bağlı olmayan doğrudan gelir desteğine dayalı politikaların uygulanması, köylü nüfusu tarımsal üretimden yabancılaştırarak şehirlerin varoşlarına mahkûm etmiştir. Bu durum dengesiz bir bölgesel gelişmeye yol açarken, Türkiye'yi tarım ürünleri yönünden dışa bağımlı bir hale getirmiştir. Son dönemde hızla yükselen et fiyatları ise kırmızı et ve canlı hayvan ithalatını meşrulaştırmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye'de AB'nin OTP'na uyum için izlenen doğrudan gelir desteğine dayalı politikaların yol açtığı olumsuz sonuçları ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle Türkiye'nin AB Ortak Tarım Politikası'na uyum için yaptığı düzenlemeler, daha sonra Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikalarının tarım kesiminde yol açtığı yoksulluk, kırmızı et ile süt üretimi üzerindeki etkisi ve son olarak dış ticaret üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

2. ORTAK TARIM POLİTİKASININ ORTAYA ÇIKIŞI

1962 yılında yürürlüğe giren OTP'nın temel hedefleri Roma Antlaşmasınının 39. maddesinde tarımda verimliliğin artırılması çalışanlara uygun bir yaşam seviyesi sağlanması, pazarların istikrara kavuşturulması, ürün arzının garanti edilmesi ve tarım ürünlerinin tüketicilere uygun fiyatlarla sunulması olarak belirlenmiştir. OTP, AB'de üretilen tarımsal ürünlerin %90'ının yüksek fiyatlarla satın alınıp, AB'deki tüketicilere düşük fiyatlarla satılması anlayışına dayanmaktaydı. Bu nedenle üye ülkeler, tarım sektöründeki yüksek fiyatlı destekleme politikalarının finansmanını sağlamak için 4 Nisan 1962 tarihinde Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu (FEOGA)'nu kurmuşlardır (Karluk, 1998:186–200). İlk dönemlerinde topluluk bütçesinin yarısına yakın rakamlarla finanse edilen OTP, kırsal ve tarımsal altyapı sorunlarını büyük ölçüde çözmüş, üretime bağlı gelir desteği politikaları sayesinde verimlilik artışı sağlanmış ve buna bağlı üretim artışları ile topluluk temel ürünlerde kendine yeterliliği yakalamıştır. Buna karşın

desteklerden daha çok yararlanmak isteyen topluluk üreticileri her geçen yıl daha çok üreterek üretim stoklarını artırmıştır. AB stokları eritilebilmek için dış pazarlarda ABD ile sübvansiyonlar savaşına girerken, tüm bu gelişmeler yüksek bütçe yükünü ve uluslararası alanda sürtüşmeleri ortaya çıkarmıştır (Günaydın, 2005). OTP'nin AB içinde neden olduğu mali sorunların ve dünya piyasalarında yol açtığı ticari karmaşanın ortadan kaldırılması için Mayıs 1992 tarihinde düzenlenen Lizbon Zirvesi'nde tarımsal destekleme fiyatlarının dünya piyasa fiyatları düzeyine çekilmesi ve üretim fazlasının ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştır. Bunun için sorunlu ürünlerin destekleme fiyatlarının aşamalı olarak azaltılması ve zorunlu nadas uygulamasına gidilmesi planlanmıştır. Fiyat ve üretimdeki düşüşler nedeniyle ortaya çıkacak, üretici gelirlerindeki gerilemelerin doğrudan ödemeler ile telafi edilmesi amaçlanmıştır (Şahinöz, 2006).

3. TÜRKİYE'NİN ORTAK TARIM POLİTİKALARINA UYUMU

1963 Ankara Anlaşması ile başlayan AB'ye tam üyelik süreci ve 1996 yılında uygulamaya giren Gümrük Birliği çerçevesinde, Türk tarım politikalarının OTP'ye uyumu zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Şahinöz, 2006). Fakat Türkiye'de tarım kesiminin istikrar programları kapsamına doğrudan girmesi, 24 Ocak 1980 süreci ile başlamıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile IMF ve Dünya Bankasının önerdiği politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu amaçla devalüasyon ve KİT zamları yapılarak, fiyat denetimlerinin kaldırılması gündeme gelmiştir. Bu dönemden sonra Türkiye tarımı ve köylüsü için oldukça zor yıllar başlamıştır. Köylünün ürününün pazarlama ve fiyat garantisini oluşturan, girdi desteği sağlayan tarımsal KİT'ler özelleştirilmiş, tarımsal kamu yönetimi dağıtılmış, destekleme kapsamı daraltılmış, tarımsal ürün fiyatları baskılanmış, iç ticaret hadleri daha önce görülmemiş ölçüde tarımın aleyhine dönmüştür. Örneğin iç ticaret hadleri, 1976–79 yılları 100 kabul edildiğinde, 1988 yılında % 53'e düşmüş yani % 47 tarım aleyhine dönmüştür (Günaydın, 2008). Türkiye'de tarım sektörünün desteklenmesinin amacı, nüfusun besin ihtiyacının karşılanması, üretimin kötü hava koşullarından daha az etkilenmesi, tarım gelirlerinin artırılması, kendi kendine yeterliliğin ve kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi şeklinde belirlenmiştir. Bu amaca ulaşmak için, önceleri fiyat ve girdi desteğine ağırlık verilirken, 2000 yılında Dünya Bankası'nın yönlendirmesi ve IMF ile imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde doğrudan ödemeler uygulamaya konulmuştur (Olgun, 2005:22). DGD için bütçeden ayrılan pay 2008 yılında 1.140 milyon TL.'ye kadar düşmüş, 2009 yılında ise bütçeden tamamen kaldırılmıştır (DPT, 2011:150).

4. TARIM SEKTÖRÜNÜN GELİR VE İSTİHDAM İÇİNDEKİ PAYI

Teoride, tarım sektörünün istihdam içindeki payı ile iktisadi gelişme arasındaki ilişkinin ters olduğu, kabul edilmesine karşın Türkiye'nin sahip olduğu mevcut tarım imkânı ülke için bir zenginliktir. Fakat bu doğal kaynak çok kötü kullanılmaktadır. Kalkınma ve iktisadi gelişme, tarımın istihdam içindeki payının azalması olarak algılanmamalıdır. Çünkü tarımın istihdam içindeki payının azalması durumunda ülkenin gelişeceği kesin değildir (Türkkan, 2006). Tablo 1'de görüldüğü gibi Türkiye'de tarım sektörünün gerek istihdam, gerekse GSYİH içindeki payı Romanya dışındaki diğer AB ülkelerinden daha yüksektir. Bu durum Türkiye'de tarımın ihmal edilemeyecek kadar önemli bir sektör olduğunu göstermektedir.

ÜLKE ADI	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçinde Tarım Sektörünün Payı (%) (2008)	Tarım sektöründe çalışan oranı (%) (2007)
Avusturya	1,9	5,7
Belçika	0,8	1,8
Bulgaristan	7,3	7,5
Almanya	0,9	2,2
İspanya	2,8	4,5
Fransa	2	3,4
İngiltere	0,7	1,4
Yunanistan	3,3	11,5
Macaristan	4,3	4,7
İtalya	2	4
Lüksemburg	0,4	1,8
Hollanda	1,7	3
Polonya	4,5	14,7
Portekiz	2,4	11,6
Romanya	7,1	29,5
İsveç	1,6	2,2
Türkiye	7,6	23,5

Kaynak: TÜİK

5. TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLERİN DÜZEYİ

25 Nisan 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5488 sayılı Tarım Kanunu'nun 21. maddesine göre "Tarımsal destekleme programlarına bütçeden ayrılacak kaynak, gayrisafi millî hâsılanın yüzde birinden az olamaz" hükmüne rağmen, Tablo 2'de görüldüğü gibi, tarımsal desteklemeye 2008

bütçesinden GSYİH'nin sadece yüzde 0,6'sı düzeyinde kaynak ayrılmıştır. Buna karşın bütçeden faize aktarılan kaynak hızla artmış, hatta milyonlarca çiftçiye verilen desteğin dokuz katına ulaşmıştır (Kandemir, 2010). Benzer şekilde Olgun (2005:17) tarafından 25'li AB'de tarım sektörünün GSMH'daki payının % 2 bile olmamasına karşın birlik bütçesinin yarısının OTP'ye ayrıldığı ifade edilmiş ve Türk Tarımının AB Ortak Tarım Politikası'na uyumu için öncelikle tarıma yapılan desteklerin artırılarak, milli gelir içindeki payının en az % 2,5 olması gerektiği vurgulanmıştır.

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarımsal Destekleme Ödemelerinin GSYİH İçindeki Payı (%)	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6
Faiz Giderlerinin GSYİH İçindeki Payı (%)	17,1	14,8	12,9	10,1	7	6,1	5,8	5,3
Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Bütçe İçindeki Payı (%)	1,2	1,6	2	2	2,3	2,7	2,7	2,6
Faiz Giderlerinin Bütçe İçindeki Payı (%)	47,2	43,2	41,4	37,1	28,6	25,8	23,9	22,3

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi

Yetkin (2008), Türkiye'deki desteklemelerin, AB üyesi ülkelerle kıyaslandığında son derece yetersiz kaldığını ifade etmiştir. 2008 yılı itibariyle AB'de nüfusunun sadece %5,8'ini oluşturan tarım nüfusu için verilen fert başına desteğin 1800 euro olmasına karşın, Türkiye nüfusunun %27'sini oluşturan tarım nüfusu için verilen fert başına desteğin ise sadece 246 dolar olduğunun altını çizmiştir.

AB'de bütçeden OTP'na ayrılan pay, topluluk bütçesinden pay almaya başlayan ortak politika alanlarının artması ve OTP'nin yeniden yapılandırılmasına yönelik reform çalışmaları gibi faktörlerin etkisiyle zamanla azalmıştır. Tüm bu azalmaya rağmen 2007 yılı AB bütçesinde OTP'nin payının %43,5 seviyesinde olması OTP'nin, AB bütçesi için taşıdığı önemi göstermektedir (Yılmaz ve Köknaroglu, 2007:3). Buna karşın Tablo 2'de görüldüğü gibi 2008 yılı itibariyle Türkiye'de tarımsal desteklerin bütçe içindeki payı sadece % 2,6'dır.

6. DGD'NE DAYALI POLİTİKALARIN SONUÇLARI

DGD politikaları ile üretim yerine arazi desteklenmiştir. Arazi büyüklüğü ve kadaströ çalışmalarındaki sorunlar nedeniyle DGD bazı bölgelerdeki çiftçiler için önemli bir gelir kaynağı olurken, bazı bölgelerde üreticinin desteklerden yararlanmak için katlanmak zorunda olduğu başvuru masraflarını bile karşılamamıştır. Dünya Bankası'nın önerisiyle uygulanan doğrudan gelir

desteğinden yoksul çiftçi değil, zengin çiftçi daha çok yararlanmıştır. Avrupa Birliği'nin üretim fazlası olan ürünlerde üretim artışını yavaşlatmak için uyguladığı DGD politikalarının Türkiye'de uygulanması, birçok üründe üretimin düşmesine neden olurken çiftçiyi tembelleştirmiştir (Yıldırım, 2008).

6. 1. Tarım Sektöründe Artan Yoksulluk

DPT (2011:254)'nin "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013): 2011 Yılı Programı'nda, kırsal kalkınmada temel amacın; kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması olduğu vurgulanmış, bu kapsamda, kırsal kalkınma politikalarının; tarım sektöründeki yeniden yapılanma sürecinde ortaya çıkan işsizlik ve yoksulluk başta olmak üzere, göçten kaynaklanan sosyo-ekonomik olumsuzlukların azaltılması amacıyla tarım politikalarıyla tamamlayıcı bir şekilde uygulanacağı ifade edilmiştir. Bu amaca karşın üretime bağlı olmayan yetersiz destekleme politikaları bir taraftan tarımsal yoksulluğu arttırırken, diğer taraftan tarımsal üretimde yetersizliğe yol açmıştır. Tablo 3'te görüldüğü gibi istihdamdaki fertler için tarım kesiminde yoksulluk oranı %33 iken, sanayi ve hizmet sektöründe bu oranlar sırasıyla sadece %9,6 ve 7,2'dir. Tarım kesiminde insanların, çalışan yoksullar haline gelmesi, onları kentlerin varoşlarına yığılmalarına yol açmaktadır.

Sektörler	%				
	2005	2006	2007(*)	2008	2009
<i>Tarım</i>	37,24	33,86	32,05	37,97	33,01
<i>Sanayi</i>	9,85	10,12	9,70	9,71	9,63
<i>Hizmet</i>	8,68	7,23	7,35	6,82	7,16

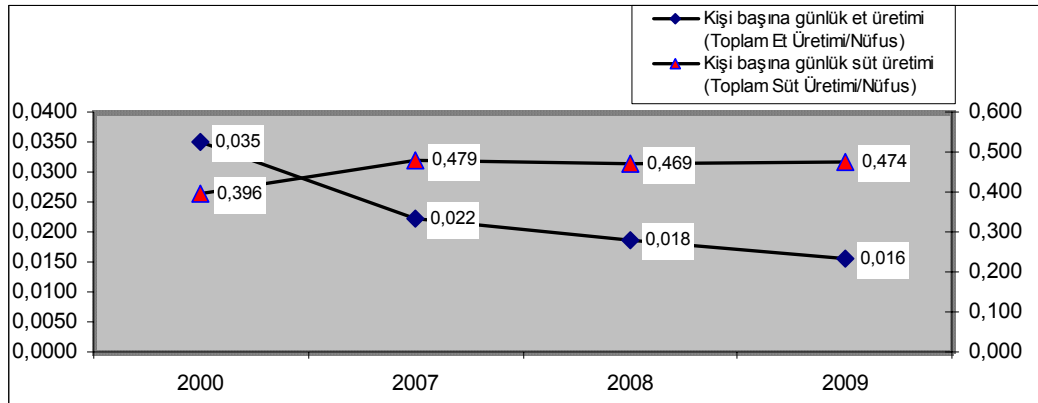
(*) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.
Kaynak: 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK

6.2. Hayvansal Üretimdeki Düşüş ve Bunun Yarattığı Fiyat Artışları

Kırsal kesimde artan yoksulluk ve yetersiz desteklemeler, köylüyü tarımdan koparıırken, özellikle hayvan sayısındaki azalışa bağlı olarak kırmızı et üretiminin önemli ölçüde düşmesine yol açmıştır. Örneğin TÜİK, Hayvansal Üretim İstatistikleri 2009'a göre 2000 yılında 35.693.000 olan küçükbaş hayvan sayısı 2009 yılında %25 azalarak 26.877.793'e düşmüştür. Büyükbaş hayvan sayısındaki azalış görece daha azdır. 2000 yılında 10.907.000 olan büyükbaş hayvan sayısı, 2009 yılında 10.811.165'e düşmüştür.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın, "Türkiye'de şap hastalığı mevcut olduğu ve ithal hayvanların sağlığının ülkemizdeki hastalık nedeniyle korunamayacağı" gerekçesiyle, 26.8.1996'dan itibaren canlı hayvan ve et ithalatında kontrol belgesi düzenlenmemesi nedeniyle canlı hayvan ithalatı yapılamamıştır (TVHB, 2010). Buna karşın hayvan sayısındaki azalışa karşı nüfusun gittikçe artması Şekil 1'de görüldüğü gibi kişi başına et üretimini düşürürken, et fiyatlarında önemli artışlara yol açmıştır. 2009 yılı ikinci yarısından itibaren sürekli bir artış eğilimine giren kırmızı et fiyatlarının düşürülmesi için 2010 yılında ilk aşamada, Et ve Balık Kurumu (EBK) Genel Müdürlüğü'ne kasaplık hayvan ithalatı görevi verilmiş; fiyatlarda bir düşüş olmaması nedeniyle daha sonra gümrük vergileri indirilerek, özel sektöre de besi materyali ve karkas et ithalatı izni verilmiştir (DPT, 2011:147).

Şekil 1. Kişi Başına Günlük Et ve Süt Üretimi* (Kg) (2000–2007–2008–2009)

*Süt üretimi; koyun, keçi, sığır ve manda için hesaplanmıştır.

*Et Üretimi koyun, keçi, sığır, manda ve deve için hesaplanmıştır.

*Günlük hesaplamalarda bir yıl 365 gün alınmıştır.

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistiklerine göre çizilmiştir.

Ancak bugün itibarıyla canlı hayvan ithalatı, kırmızı et fiyatlarındaki yükselmeyi durdurmamıştır. Türkiye'de, üreticiden alınan karkas etin kilosunun 13–17 TL arasında olmasına karşın, tüketiciler dünyanın en pahalı etini tüketmeye devam etmektedir. Kasap ve marketlerdeki kırmızı et fiyatı, 25–30 TL arasında değişirken kasaplık hayvan ithalatı piyasaya istikrar getirmemiştir. Almanya'da 7 dolar, Romanya'da 5 dolar, Bulgaristan'da 3,5 dolar, Avusturya'da 2,5 dolar, Brezilya'da 2 dolar civarında olan kırmızı et fiyatı, canlı hayvan ithalatına rağmen Türkiye'de ortalama olarak 16 dolar civarında seyretmeye devam etmektedir (TVHB, 2010). Bu yüksek fiyatlar nedeniyle ülkemizde kişi başına yılda 7 kg kırmızı et tüketilirken AB'de bu miktar 75 kg'dır. Ülkemizde kişi başına süt

tüketimi yılda 17 litre iken, AB’de 110 litredir (ZMO, 2010). Şekil 1’de görüldüğü gibi Türkiye’de kişi başına günlük süt üretimi 2009 yılı için 0,474 kg’dır. Bu düzeydeki bir üretim, sağlıklı bir yaşam için günde 2 bardak süt tüketilmesinin önerildiği günümüz koşullarında, üretiminde süt hammaddesi kullanılan diğer ürünlerde düşünüldüğünde oldukça yetersiz kalmaktadır.

6.3. Tarımsal Ürünlerde Dış Ticaret Açığı Verilmesi

Yetersiz destekleme politikaları nedeniyle tarım sektörünün ihracat içindeki payı azalmıştır. Toplam ihracat içinde tarımsal ürünlerin payı 2006 yılında %10,1 iken, 2008 yılında bu oran %8,7’ye düşmüştür.

	Milyon \$			% Değişim	
	2006	2007	2008	2007/2006	2008/2007
Tarımsal Ürünler	1,347	-0,44	-1,564	-103.2	3,476.2
Gıda Maddeleri	4,445	3,840	2,202	-13.6	-42.6
Tarımsal Ham maddeler	-3,098	-3,883	-3,766	25.3	-3.0
Kaynak: DTM, Dış Ticaretin Görünümü 2008					

Buna karşın toplam ithalat içinde tarımsal ürünlerin payı 2006 yılında %5,2 iken, 2008 yılında %6,5’e yükselmiştir. Bu durum sektörün dış ticaret dengesini de olumsuz etkilemiştir.

Önceki birkaç yılda dış ticaret fazlası verilen tarımsal ürünlerde 2007 yılında dış ticaret açığı verilmeye başlanmış, 2008 yılında bu açık 1,5 milyar dolara yükselmiştir. Tarımsal ürünler içinde gıda maddelerinde ticaret fazlası verilirken, tarımsal hammaddelerde ithalat ihracattan fazla gerçekleşmiştir. 2008 yılında tarımsal ham maddelerde verilen açık az miktarda azalmasına rağmen gıda maddelerinde verilen fazla azalmıştır. Sektörel bazda 2008 yılında 2007 yılına göre sanayi ürünleri ithalatındaki artış %10,1 iken, ihracatındaki artış %19,8 olmuştur. Aynı dönemde tarım sektörünün ithalatı %32,9 artmasına karşın ihracatı sadece %17,5 artmıştır (DTM, 2008).

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

2000 yılından sonra Dünya Bankası’nın talebiyle uygulanan ve OTP’na uyumun anahtarı olarak gösterilen doğrudan gelir desteğine yönelik politikalar, kendi kendine yeterli Türk tarımını olumsuz etkilemiştir. Nüfusu %25’inin istihdam edildiği tarım sektöründe, DGD uygulamaları ile desteklerin üretim yerine arazi büyüklüğüne göre verilmesi, kırsal kesimde yoksulluğu arttırarak kentlere göç

sürecini hızlandırmıştır. TÜİK (2009)'e göre istihdamdaki fertler için tarım sektöründe yoksulluk oranı %33 iken, sanayi ve hizmet sektöründe bu oranlar sırasıyla %9,6 ve %7,2 olarak gerçekleşmiştir. Kanunda “Tarımsal destekleme programlarına bütçeden ayrılacak kaynak, gayrisafi millî hâsılanın yüzde birinden az olamaz” hükmüne rağmen tarımsal desteklemeye 2008 bütçesinden GSYİH'nin sadece yüzde 0,6'sı düzeyinde ödeme yapılmıştır. AB OTP'na uyum, dolayısıyla tarım nüfusunun azaltılması için izlenen politikalar köylüyü üretimden uzaklaştırarak, mevcut hayvan sayısının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Bu durum özellikle kırmızı et fiyatlarını arttırarak, ülkeyi kırmızı et ithal eder hale getirmiştir. DGD'ne dayalı yetersiz tarımsal destekleme politikalarının bir diğer olumsuz yansıması da dış ticaret dengesi üzerinde olmuştur. Önceki birkaç yılda dış ticaret fazlası verilen tarımsal ürünlerde, 2007 yılında dış ticaret açığı vermeye başlanmış, 2008 yılında bu açık 1,5 milyar dolara yükselmiştir.

KAYNAKLAR

DPT (2011). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013): 2011 Yılı Programı*, <http://www.dpt.gov.tr/>, [İndirme Tarihi: 12.03.2011]

DTM (2008). *Dış Ticaretin Görünümü 2008*. Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&dil=TR&yayinid=1115&icerikid=1224&from=home>, [İndirme Tarihi: 12.03.2011].

Günaydın, Gökhan (2005). *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası, Türkiye Tarım Sektörü İçin Bir Çıkış Yolu Olabilir mi?*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Yayına Giriş Tarihi: 10.02.2005, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=156&tipi=5&sube=, [İndirme Tarihi: 12.05.2009]

Günaydın, Gökhan (2008). *Küreselleşen Piyasa, Yoksullaşan Köylü*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Yayına Giriş Tarihi: 30.06.2008, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=8877&tipi=38&sube=0, [İndirme Tarihi: 12.05.2009]

Kandemir, Orhan. “*İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği*”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mayıs 2010.

Karluk, Rıdvan, Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul, 1998.

Olgun, F. Akın (2005). “AB’de Ortak Tarım Politikasının Geçmişi, Reformlar, Mevcut Durum, Geleceği ve Türkiye’nin Uyumu Açısından Değerlendirilmesi”, içinde: *Türk Tarım Politikasının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumu*, (Editörler: Prof. Dr. Erdoğan Oktay, Dr. Renan Tunalioglu), Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Ankara, Haziran 2005, ss. 17–25. <http://www.aeri.org.tr/PDF/134-PROTPUyum.pdf>, [İndirme Tarihi: 25.02.2011].

Şahinöz, Ahmet (2006). *Türkiye-AB Müzakere Sürecinde Türk Tarımı*, İşveren Dergisi, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Ocak 2006, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1364&id=72, [İndirme Tarihi: 12.05.2009].

Türktan, Gülden (2006). *AB Uyum Sürecinde Kırsal Kesimde İstihdam Sorunu*, Toplantısı Konuşması, Türk Sanayicileri Ve İşadamları Derneği, (22 Mart), [http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/LHome/1A08A9C1178C634AC225735400312447/\\$FILE/abistihdam.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad_cms.nsf/LHome/1A08A9C1178C634AC225735400312447/$FILE/abistihdam.pdf), [İndirme Tarihi: 10.05.2009].

Türk Veteriner Hekimler Birliği (TVHB) İstanbul Veteriner Hekimler Odası Başkanlığı Basın Açıklaması, 30.07.2010, <http://www.tvhb.org.tr/?p=1445>, [İndirme Tarihi: 12.03.2011].

TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO) (2010). *Ziraat Mühendisleri: AB’de Et ve Sütü Kooperatifler Pazarlıyor, İthalı Bırakın, Üretime Bakın*, http://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=13870&tipi=24&sube=3, [İndirme Tarihi: 12.03.2011].

T.C. Maliye Bakanlığı, 2010 Yılı Bütçe Gerekçesi, Ekim 2009, Ankara.

TÜİK İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>, [İndirme Tarihi: 25.03.2011].

Yetkin, İbrahim (2008). *2008 Yılında Tarımsal Desteklemenin Neresindeyiz*, <http://www.karasaban.net/2008-yilinda-tarimsal-desteklemenin-neresindeyiz/>, [İndirme Tarihi: 05.03.2010].

Yıldırım, Ali Ekber (2008). *Çiftçiye Yeni Destek 2009'a Kaldı*, Tarım Dünyası, <http://www.tarimdunyasi.net/?p=90>, [İndirme Tarihi: 06.03.2011].

Yılmaz, Hasan & Köknaroglu Hayati (2007). *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyum Sürecinde Türkiye'de İzlenen Hayvancılık Politikalarının Değerlendirilmesi*, 5. Ulusal Zootekni Bilim Kongresi, 05–08 Eylül 2007, <http://zootekni2007.yyu.edu.tr/pdfler/DİĞ14.pdf>, [İndirme Tarihi: 12.03.2011].